

kézni! utemcsak az a kérdés, k
a helys magik oldalára fűszök
Jellat

KÖNYVTÁRÜGYÜNK IRÁNYÍTÁSÁNAK RENDSZERE

Irányítás, igazgatás, vezetés - egymástól tartalmilag különböző fogalmak, elhatárolásuk azonban ingadozó; sem jogszabályaink, sem pedig az idevonatkozó szakirodalom nem alkalmazza egyértelműen e fogalmakat. (1)

Ennek egyik oka talán az, hogy a gazdasági élet (és a vele összefüggő jogágazatok) szakemberei foglalkoznak legtöbbit a vezetés kérdéseivel, érthetően csupán a saját területüket vizsgálják és ebből általánosítanak.

Márpedig egyetlen szakterület tanulmányozása nem ad megbízható alapot az általánosításra. A feladat ezért az lenne, hogy a különböző szakterületek (tudományos, művészeti élet, művelődés- és oktatásügy, egészségügy, stb.) képviselői tanulmányozzák a saját ágazatuk vezetési (irányítási, igazgatási) rendszerét s majd ezek megtörténte után, közös erővel törekedjenek szintézisre, általános érvényű következtetések levonására, törvényszerűségek megállapítására.

Az alábbiakban könyvtárügyünk irányításának a rendszerét vizsgáljuk, a vezetés és igazgatás kérdéseit csupán annyiban érintjük, amennyiben témánk ezt szükségessé teszi.

Az irányításról általában

Először vizsgáljunk meg néhány felfogást az irányítás terminussal, az irányítás mibenlétével kapcsolatban.

a) Boross Béla szerint "az államigazgatás közhatalmi jellegű aktusait irányításnak ... helyes felfogni." (2) Majd alább: "Az irányítás az államigazgatási szervek olyan szervező, vezető tevékenysége, amely a gazdálkodó szervek szervezetének és működésének alapvető kérdéseire irányul függetlenül attól, hogy ezek a gazdálkodó szervek milyen tulajdonban vannak." "Az irányi-

1. Boross Béla: Irányítás és felügyelet a gazdasági igazgatásban. = Áll. Ig. 12/10/1962. 854-863. p.

2. Uo. 855. p.

tás alapvető jellemzője, hogy ...az állam impériumból fakad és általában inkább kormányzati jellegű." (3)

b.) Erdei Ferenc megkülönböztet vállalati igazgatást, ("a szocialista állam tulajdonosi rendelkezés alapján gazdálkodik"), továbbá szakigazgatást ("az államhatalom ... a gazdálkodást általános érvénnyel szabályozza"), és a két ágat együtt nevezi gazdasági igazgatásnak, ill. irányításnak. (4)

c) Kiss Dezső így ír: "A termelés pártirányításán azt értjük, hogy az ország gazdasági munkáját a párt felső szervei - a kongresszusok, a központi bizottság - által kidolgozott, jóváhagyott irányelvek alapján kell megtervezni és szervezni." (5) A VIII. Kongresszus tézisei megállapítják, hogy a "a párt-határozatok a szocialista építés gyakorlati munkáját irányító elveknek és intézkedéseknek a foglalatjai. A párt irányítja az állami, a gazdasági és kulturális munkát, de nem az állami és társadalmi szervekre hozott kötelező határozatok útján. A párt határozatai az e szervezetben dolgozó kommunistákat kötelezik." (6)

d) A Szovjetunió népei a kommunista társadalom felépítésén munkálkodnak. A néptömegek aktivizálódása, önirányító szerveinek kialakulása már eleven valósággá válik az SzKP XXII. kongresszusa után: "Fokozni kell a társadalmi szervezetek részvételét a kulturális, az egészségügyi és a társadalombiztosítási intézmények irányításában, a legközelebbi években vezetésükre kell bízni ...a klubokat, a könyvtárakat és a többi olyan kulturális intézményt, amelyet jelenleg az állam irányít." (7)

A könyvtárak irányítása

Ez utóbbi idézettel az irányítás általános kérdéseitől eljutottunk a könyvtáriügyi irányítás problémáig. A dolgunk itt jóval könnyebb, mert a Magyar Nép-

3. Uo. 856. p.

4. Erdei Ferenc: A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. = Áll. Ig. 12/10/1962. 730. p.

5. Kiss Dezső: A párt gazdasági szervező munkája. (Bp.) 1962. Kossuth. 5. p.

6. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának kongresszusi irányelvei. 37. pont.

7. A kommunizmus építőinek kongresszusa. 1961. okt. 17-31. (Bp.) 1961, Kossuth. 452. p.

köztársaság Minisztertanácsának 1.018/1956. (III.9.) sz. határozata következetesen használja az irányítás fogalmát. Így a 8. pont felkéri a különböző szervezeteket, hogy adják át 250 kötetnél kisebb könyvtáraikat a területileg illetékes "tanács végrehajtó bizottsága irányítása alatt működő könyvtáraknak." 11. pont: "A könyvtári hálózat munkáját könyvtári szakszempontról a hálózat központi könyvtára irányítja." Alább: 11.f. ("Azokat a hálózatokat, amelyeknek könyvtárai különböző miniszterek (országos hatáskörű szervek vezetőinek) felügyelete alatt működnek, szaktárcánként megszervezendő hálózati alközpontok útján kell irányítani." Az OSzK "elvi módszertani irányítást nyújt a többi könyvtár munkájához."

Már egy korábbi jogszabály, a 2.042-13/1952 /V.14./ Mt határozat (a könyvtárügy fejlesztéséről) is foglalkozik az irányítás kérdésével. A bevezető rész intézkedése szerint "meg kell teremteni az állami könyvtárak egységes irányítását és felügyeletét." 6. pont: "Az üzemekben (hivatalok, intézmények) lévő vállalati szakkönyvtárak fejlesztéséért, irányításáért az illetékes miniszter felelős."

A jogi források minél teljesebb áttekintése kedvéért vizsgáljunk meg néhány alacsonyabbrendű szabályt is. A szakfelügyeleti szabályzat szerint a szakfelügyelőknek "a szakfelügyeleti irányelvek érvényesítésében - a közvetlen irányításon és ellenőrtésen túlmenően - arra kell törekedniük, hogy a felügyeleti, ill. fenntartó szervek ezeknek az irányelveknek az érvényesítését a könyvtárakban biztosítsák." (8) "A könyvtárak operatív irányítását a terület szerint illetékes megyei (területi) könyvtári tanácsok látják el." (9). "Az üzemi műszaki könyvtár közvetlenül a főmérnök irányítása alá tartozik." (10) A fővárosi tanács végrehajtó bizottságának népművelési osztálya "irányítja és ellenőrzi a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkáját; ennek során ...felülvizsgálja a kerületi tanácsok végrehajtó bizottsága népművelési osztályának a kerületi könyvtárak irányításával és ellenőrzésével kapcsolatos munkáját." (11) - "A dokumentációs képzés elvi irányításában közreműködik az Országos Do-

8. 141/1958. (M.K.10) M.M.sz. utasítása a könyvtárügyi szakfelügyeleti szabályzatról. II.r.

9. u.o. IV.B./ pont.

10. 1980. M.K. (VII.9.) 1953. sz. Bánya- és Energiaügyi Miniszter utasítása. Üzemi műszaki könyvtárak létesítése és fejlesztése. 2. pont.

11. 24/1955. (Np.K.16) Np. M. sz. utasítás a fővárosi tanács végrehajtó bizottsága népművelési osztályának szervezeti felépítéséről és működéséről. a) pont.

kumentációs Bizottság." (12) "A hálózati alközpont irányító tevékenysége körében a) összehangolja az irányítása alá tartozó könyvtárak éves munkatervét és költségvetését, b) irányítja és összehangolja a szakterületén folyó szakirodalmi dokumentációs munkát." (13)

Fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy könyvtárügyi jogszabályaink az irányításnak jelentőséget tulajdonítanak, fogalmát azonban - mint alább látjuk - nem mindig egyértelműen alkalmazzák.

Kommentár-irodalmunk is foglalkozik az irányítás kérdésével. Kovács Máté tanulmányában megállapítja, hogy a szakfelügyeletet gyakorló minisztérium "feladata, hogy a könyvtárügy egészének szakmai képviselőjét és védelmét biztosítsa, a könyvtári munka korszerű irányelveinek, tartalmának és módszereinek kialakulását és érvényrejtését támogassa, a könyvtárügy egységes és szakmai irányítását és ellenőrzését ellássa." (14) Majd alább: a törvény "kijelöli a kormányzati irányító és ellenőrző ...szervek feladatait, jogait, kötelességeit és felelősségét." (15) Fodor Zoltán a törvényt kommentálva, "a más felügyeleti szervek irányítása alatt álló" könyvtárakról ír. (16)

Az irányítás kérdése már jóval a törvény megalkotása előtt napirendre került. Az I. Országos Könyvtáros Konferencia határozatának 11. pontja "javasolja egy általános Könyvtárügyi Tanács szervezését a Népművelési Minisztérium mellett, mely tanácskozó testületként segítséget nyújt a tudományos és tömegkönyvtárak irányításában." (17) Ugyanezzel a gondolattal foglalkozik Kovács Máté is: "Helyesebbnek látszik, ha a könyvtárügy elvi irányítását és ellenőrzését hivatal helyett az összes érdekelt együttműködését lehetővé tevő tanács intézi", mert az OKK jóformán csak adminisztratív kapcsolatban volt az érdekelt könyvtárakkal. (18) Haraszthy Gyula megállapítja, hogy "a modern

12. Az Országos Dokumentációs Bizottság szervezete és ügyköre. 5. pont. = (Balázs Sándor - Podonyi András - Takács József:) A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp. 1958. OKT. 159. p.
13. 103/1958 /M.K.2./ M.M. sz. utasítás a műszaki termelési könyvtári hálózatról. 2.§ . (2)
14. Kovács Máté: A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. = M. Kvszle, 72/3/1956. 189. p.
15. U. o. 199. p.
16. Fodor Zoltán: Törvény a könyvtárügy szabályozásáról. = A Könyvtáros, 6/3/1956. 162. p.
17. Könyvbarát, 2/12/1952. 27. p.
18. Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszeri kérdései. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudománygyetem Könyvtárának évkönyve. 1953. 120. p.

könyvtárügy egységes irányítása, elvi és szakmai összefogása nem egyedi kormányzati feladat, hanem a könyvtári szakemberek öngazgatási tevékenysége is." (19)

De nem folytatjuk tovább az idézéseket. Ennyi bőségesen elegendő ahhoz, hogy megállapíthassuk az irányítás alanyait (vagyis milyen szervek, testületek tevékenységét nevezzük irányításnak), jellegzetességeit, tartalmát és eszközeit; végül elemzésünk alapján megkíséreljük a könyvtárügyi irányítás fogalmának a meghatározását.

Irányítási alapformák

Boross Béla közhatalmi jellegű aktusnak minősíti az irányítást és fenntartja az államigazgatási szerveknek. Erdei Ferenc lényegében nem bővíti az irányító szervek körét. Mindketten azonban csupán a gazdasági élet, a termelés irányítására gondolnak. (20) Kiss Dezső és a VIII. Kongresszus tézisei a párt irányító szerepét világítják meg. Az SzKP XXII. kongresszusa már a társadalom bevonását szorgalmazza az irányításba - az állami irányítás mellett, hogy majd a kommunista társadalom felépítése után, az állam és így az államigazgatási szervek megszüntével, elhalásával teljes egészében a társadalom öngazgatása érvényesüljön.

Az irányítás alanyainak megfelelően

- párt

- állami és

- társadalmi irányítási alapformát különböztetünk meg.

A könyvtárügy területéről merített példák - jóllehet mélyebbek, vertikálisan tagoltabbak a könyvtárügy országos szervezetének megfelelően, - a fenti három irányítási alapformába beilleszthetők.

Pártirányítás

A párt irányító szerepe tisztázott: "Politikai célt és irányt ad a nép egész tevékenységének; tudományos ideológiája az országépítésnek, a társadal-

19. Haraszthy Gyula: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy műszerű kérdései. = M. Kvszle, 73/4/ 1957. 313.p.

20. Vitatható azonban, hogy nem szűken szabták-e meg az irányító szervek körét itt is a szerzők.

mi átalakulásnak, a tudományos és kulturális fejlődésnek az éltető eszméje." (21)

A Magyar Szocialista Munkáspárt legfelsőbb szerve a pártkongresszus, amely "meghatározza a párt általános irányvonalát, a szocialista építés és a nemzetközi kapcsolatok terén kijelölt az adott időszak legfontosabb feladatait." (22)

A párt irányvonalának meghatározása a társadalom fejlődésének tényeiből, a társadalmi valóságból indul ki, elemzi a törvényszerűségeket, majd tudományosan megállapítja a társadalom szükségleteit, hogy helyesen irányíthassa az egész nép küzdelmét, munkáját a szocialista társadalom teljes felépítéséért. (23)

A párt irányítása azonban nem közvetlenül a szervekre hozott határozatok formájában, hanem a párt tagjain - és tegyük hozzá: a helyes politikát támogató pártonkívüliek széles körén keresztül valósul meg. Így hatékonysága a társadalom egészére, (a felsőbb és alsóbb szervekben, közösségekben működő kommunisták segítségével) többé-kevésbé egyidejűleg kiterjed, de természetesen a különböző szinteken különböző sullyal. Nem vitatható, hogy fontos a párt politikájának érvényesítése a legkisebb könyvtárban, a legkisebb egységben is, de kimagasló, döntő fontossága kormányzati szinten van. (24)

Állami irányítás

Ezen az alapformán belül két csoport körvonalai rajzolhatók meg.

a.) Államigazgatási irányítás, ami további két alcsoportra bontható:

1. hierarchikus, 2. szakfelügyeleti.

A fentebb idézett példákból kitűnik, hogy az irányítás lényegét (magyarázataát és jogosultságát) többen az állam tulajdonjogában találják meg. Valóban: nem vitatható el a gazdától az intézkedés, a feladatok meghatározásának a joga. (25)

A gazda: az állam, és tulajdonosi mivolta az államigazgatásban testesül meg. Az államigazgatási szervek biztosítják - egyéb intézmények közt - a

21. A Magyar Szocialista Munkáspárt szervezeti szabályzata. 37. pont. A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. Kongresszusa. 1962. november 20-24. (Bp.) 1962, Kossuth. 133.p.

22. U.o. 156.p.

23. U.o. 148.p.

24. Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Bp. 1963, Közg. és Jogi K. 145. p.

25. Bernal, John D.: Tudomány és történelem. Bp. 1963, Gondolat. 9. p.

könyvtárak anyagi forrásait, - és természetesen, hogy a hierarchikusan fölérendelt államigazgatási szervet megilleti az irányítás joga.

Az irányítás tartalmának legfőbb eleme: elvek kialakítása, célok kitűzése.

Szocialista könyvtárügyünk egyik jellemzője az egység, amelynek az irányításban kell elsősorban megmutatkoznia. A könyvtárak azonban - az államiigazgatás szervezeti felépítését követve - legfelsőbb fokon több minisztérium, ill. országos hatáskörű szerv alá tartoznak, s ahány főhatóság, annyiféle elképzelés születhet, - egymásnak talán ellentmondó, az egységet megbontó, a kisiklás veszélyét hordozó elvek. Ilyen körülmények között az egység csakis úgy teremthető meg, és tartható fent, ha a főprofilu ágazat országos szerve, a Művelődésügyi Minisztérium vállalja az általános alapelvek kimunkálását és biztosítja a koordinálást.

De nem elegendő a célokat pusztán kitűzni, elveket kialakítani, hanem azok megvalósulásáról, a feladatok végrehajtásáról is meg kell győződni. Ezért az irányítás másik fontos eleme az ellenőrzés. Kapcsolódhat ez egyetlen intézkedés végrehajtásához, vagy lehet rendszeres, folyamatos. Kiterjedhet a vizsgált könyvtár egészére, de korlátozódhat bizonyos szervezeti egységekre, vagy szervezeti ágakra. Az irányító főhatóságok azonban nem rendelkeznek könyvtári szakértőkkel, ezért az elvek kitűzése mellett azok megvalósulásának ellenőrzése is a könyvtári főhatóságra, a Művelődésügyi Minisztériumra hárul.

A könyvtárak irányításának tehát két alanya van: egyik a vertikális felettes szerv, a másik pedig a szakfelügyeleti szerv. Ezt nevezzük kettős alárendeltségnek.

Jogszabályaink általában a gazdának, a fenntartó szervnek un. felügyeleti jogot biztosítanak. (26) A Magyar nyelv értelmező szótára szerint (27) az, aki felügyel, 1. szemmel tartva vigyáz valamire; 2. foglalkozásszerűen ellenőríz valamit, különösen valakinek a tevékenységét, valaminek a működését. A felügyelet pedig 1. az a gondoskodás, törődés, ellenőrzés, őrködés, amellyel

26. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. 2.§., 5.§. /1/; A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.018/1956. /III.9./ sz. határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. sz. trv. rendelet végrehajtásáról. 9., 24. pontja; 155.608 /V.26/ 1953. Az üzemi műszaki könyvtárak szervezése és fejlesztése /Vegyipari Minisztérium utasítása /2. pont; 4.006/1954. /I.2./ KGM. Az üzemi műszaki könyvtárak szervezése és fejlesztése. 1. pont; 146/1964. /M.K. 16/ M.M. sz. utasítása a megyei, megyei jogú városi könyvtári hálózatról. 10. pont.

27. 2. köt. Bp. 1960. 746. p.

valaki, valami felügyel valakire, valamire; 2. kellő rend biztosítása végett való ellenőrzés, a rendre való vigyázás. A felügyelet tehát a szóhasználat szerint ellenőrzés, vagy zömében ellenőrzés. Márpedig általában önmagában az ellenőrzési jog nem tartalmaz utasítási, rendelkezési jogosítványt is.

Furcsa anakronizmus! A fenntartó szerv, amelynek kötelessége a könyvtár fenntartásáról és zavartalan működéséről (elhelyezéséről, munkaerőszükségletéről, anyagi kiadások fedezéséről, stb.) gondoskodni, nem rendelkezik utasítási joggal, beleszólása nincs az ügyek menetébe, csupán az irányítás egyik alkatelemével, a felügyelettel, az ellenőrzés jogával élhet!

E gondolatmenet alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy - kettős alárendeltségről lévén szó - a munkamegosztás keretében a felügyeleti szerv ellenőriz, a másik szerv pedig rendelkezik, irányít. A következtetés, bár logikusnak tűnik, valójában fonákjára fordítja a jogi intenciót és a gyakorlatot.

A magyarázatot a felügyeletnek, mint jogi terminus technicusnak a történetében kell keresni. (28) Itt most nem fejtünk ki az eredetét, csak utalunk arra, hogy ott, ahol a jogszabályok fenntartó szervei felügyeletet említenek, mindenkor irányítás értendő, annak minden oldalával egyetemben. (Jogszabályalkotóink is felfigyeltek e torzulásra, s egy - legújabb - jogszabály szövegezésében már "felügyelet" helyett az "irányítás" kifejezést használják.) (29)

Amennyire hibásnak ítéljük a fenntartó szerv irányító tevékenységét felügyeletnek nevezni, annyira helyesnek találjuk az államigazgatási szakmai irányításra a szakfelügyelet elnevezést. Itt ugyanis az irányítás egy különleges fajtájával találkozunk. Irányít a Művelődésügyi Minisztérium, de ez a tevékenysége elvi jellegű, és csak a hierarchikusan alá rendelt könyvtárakban hat közvetlenül, egyébként az illetékes miniszterek útján. E körülmény már feltételezi is az egyetértést az elvi irányító - a Művelődésügyi Minisztérium - és a közvetlen irányító minisztériumok és országos hatáskörű szervek között - amint ez a közösen alkotott jogszabályok szövegéből is kitűnik. Így valósul meg a szakmai egység, s ugyanakkor csorbitatlan marad az az elv, hogy egy szerv - jelen esetben a könyvtárak - csak a hierarchikusan fölérendelt szervtől kaphat utasítást.

b) Szakmai irányítás. Már fentebb foglalkoztunk a szakfelügyelettel, ami nem más, mint a legfelsőbb szakmai irányítás. Elképzelhetetlen azonban,

28. Szamel Lajos i. m. 154-156. p.

29. 23/1964. /IX.19./ Korm. r. Az állami ipari vállalatok vezetőinek jogállásáról. 2. §. /1/.

hogy egyetlen központi szerv, minisztérium közvetlenül irányítsa az összes hazai könyvtárat. (De ha lenne is a minisztériumnak ilyen gigantikus apparátusa, vajon hogyan látná a fáktól az erdőt?)

Az irányítás feladatait a Művelődésügyi Minisztérium szükségszerűen megosztja alsóbb szervekkel, a hálózati központokkal, amelyek - szükség szerint - alközpontokra ruházzák át a teendők egy részét.

A jogszabályok értelmében (30) a hálózati központok irányító tevékenységük keretében

- segítséget nyújtanak a tervekészítéshez a tagkönyvtáraknak,
- összehangolják a terveket és az állománygyarapítást,
- megszervezik a könyvtárközi kölcsönzést,
- központi katalógust vezetnek,
- a munkatapasztalatokat összegyűjtik és kialakítják a legjobb módszereket,
- gondoskodnak a szakképzésről,
- a tagkönyvtárak jelentéseit értékelik és összesítik,
- beszámolnak hálózati tevékenységükről.

A hálózati központok irányítása kizárólag szakmai jellegű, és nem érinti a hierarchikus irányító szervek jogait és felelősséget.

A szakmai irányítást állami könyvtárak végzik, e tevékenységük állami, de nem államigazgatási (31) irányítás.

Társadalmi irányítás

A társadalmi irányítás a szocialista társadalom lényegéből következik, annak elidegeníthetetlen tartozéka, és jelentősége napról-napra nő. A politikai, a gazdasági és kulturális építés, a tudományos kutatómunka minden ágában az öntudatos dolgozók tömegei kérnek részt az irányításból.

A társadalom szervezettsége tehát állandóan növekszik: ez korunk jellemző vonása. Mint tendencia, megállapítható, hogy minél fejlettebb a társadalom, annál szervezettebb. Az egész társadalmat, annak minden területét át- és át- szövik a legkülönbözőbb és legbonyolultabb szervezetek, bizottságok, melyekben a legkülönfélébb területeken tevékenykedő szakemberek működnek együtt. Ma már alig lehet jelentősebb feladatof megoldani közös erőfeszítés, "kollektív bölcsesség"

30. 1956. évi 5. sz. trv. a könyvtárügy szabályozásáról. 3.§.; 1018/1956 / III.9./ Mth. a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. sz. trv. végrehajtásáról, 11. pont; 146/1964. /M.K.16./ MM sz. utasítás a megyei, megyei jogu városi könyvtári hálózatról. 20. pont.
31. Szamel Lajos i.m. 59. p.

nélkül. Itt most mindegy, hogy gyakorlati, hétköznapi kérdésről, vagy tudományos - természettudományi, avagy társadalomtudományi - problémáról van-e szó. Egy bonyolultabb feladat - márpedig napjaink többnyire ilyenek - kidolgozásához és megvalósításához olyan mélységig kell behatolni, széles kör határáig el- menni, ami már az egyed elméjét meghaladja. Ezért van szükség az egyes emberi elmék sorbaállítására.

A tudomány - s ezen belül a könyvtárügy - társadalmi alapokon nyugvó irányítása (tervezése és szervezése) a szocialista országokban élő gyakorlat. (32)

Hazánkban a könyvtárak társadalmi irányításának első nyomaival 1897-ben találkozunk. (33) Nem térünk ki e kezdeményezés politikai okainak és társadalmi szándékainak a vizsgálatára, csak megállapítjuk, hogy e tanács működése alig terjedt túl könyvtárak alapításán és az anyagi támogatás összegeinek megállapításán.

A szocialista típusú könyvtárügyi tanács 1953-ban jött létre, mint a Népművelési Minisztérium tanácsadó és véleményező szerve. Már ebben az időben is - célkitűzéseinek megfelelően - figyelemmel kíséri "az egész magyar könyvtári szervezet működését", "mégis különös gondot fordít a népművelési miniszter főhatósága alatt álló könyvtárakra." (34) Az 1956. évi 5. sz. tvr. alapján készült szervezeti szabályzat (35) már nem emeli ki a könyvtárak egyik csoportját sem, s az 1962-ben módosított szervezeti és működési szabályzatra támaszkodó OKDT ma már az egész hazai könyvtárügy egységén éberem örökös, legfelsőbb szaktanácsadó-irányító társadalmi szerv. (36)

A tőkés országok tudósainak a körében nem kevés a tudomány-irányítás (amibe beleértjük a szervezést és tervezést is) ellenzőinek a száma. E polgári gondolkodású tudósok a tudomány szabadságát hangoztatják és elvetik a tudományos kutatások irányíthatóságának az elvét. Szívesen hivatkoznak - mint

32. Haraszthy Gyula: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszeri kérdései. = M. Kvszle, 73/4/1957. 313-314. p.,
33. Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. Bp. 1909. Athenaeum. 18. p.
34. Az Országos Könyvtárügyi Tanács szervezete és működési szabályzata. = Hatályos könyvtárügyi szabályok gyűjteménye. Összeáll.: az OSzK jogi munkaközössége. (Bp.) 1954. 58. p.
35. Az Országos Könyvtárügyi Tanács szervezeti szabályzata. = /Balázs Sándor - Podonyi András - Takács József:/ A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp. 1958. OKT. 219-221. p.
36. Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács szervezeti és működési szabályzata. = A. Kt-os, 12/10/1962. 595-596. p.

elrettentő példára - a szocialista országok gyakorlatára, ahol - véleményük szerint - megkötik a tudósok kezét azzal, hogy kutatási terveket készítenek.

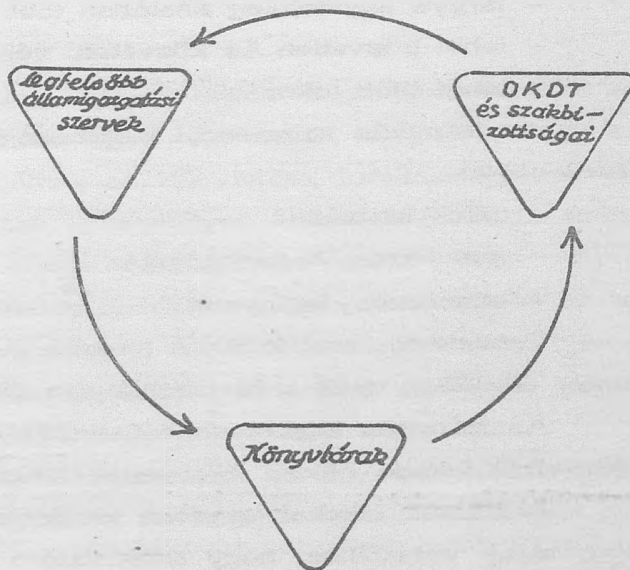
Ennek az érvelésnek a hamisságát a könyvtárügy társadalmi irányítása is ékesen bizonyítja. Az OKDT és bizottságai a legnagyobb könyvtárak vezetőit és dolgozóit, a legjobb szakembereket vonja be tevékenységébe. E szakemberek a mindennapi, közvetlen, élő gyakorlatból ismerik, tudják, mi az igény, mi a teendő, s tapasztalataikat javaslataikban gyümölcsöztetik. A javaslatokat, amelyeket törvény, utasítás, ajánlás vagy terv formájában látnak viszont - szintén ők hajtják és hajtják végre. - És hasonlóképpen történik ez a tudományos élet egyéb területein is. (37)

Nem szabad megfeledkez-nünk arról, hogy társadalmi szervezetek (szakszervezetek, egyesületek, szövetkezetek, egyházak) kezében is vannak könyvtárak, amelyeket a tulajdonos jogán a szervezetek - vagyis a társadalom kisebb vagy nagyobb része - irányítanak.

A három irányítási forma tehát a hazai könyvtárak mindegyikét átfogja, legyen az közművelődési, vállalati, egyházi vagy intézeti stb. könyvtár.

Meghatározás

Találkozunk olyan nézetekkel, amelyek az irányítás terminust a tárgyakkal való rendelkezésre szeretnék korlátozni és inkább a "vezetés" kifejezéssel élnek. (38) E véleménnyel szembe kell szállnunk egyrészt azért, mert akadnak jócskán olyan kifejezések, amelyeket többféle értelemben használunk, másrészt, mivel a vezetés szóval is különféle tevékenységet jelölünk. (pl. gépkocsivezetés, osztályvezetés, stb.) De amíg senki sem érzi rokon értelműnek a gépkocsive-

1. ábra.

37. Bernal, John D.: i.m. 791. p.

38. Lehmann, H. R.: Für höhere Qualität der Leitungstätigkeit. = Die Wirtschaft, 15/ 17/ 1960. ápr. 28. 13. p. Magyarul: = Müsz. és Gazd. Táj. / 6/ 1961. 12-14. p. továbbá Varga György: A gazdasági vezetés színvonalának emeléséről. = Közg. Szle, 11/ 1/ 1964. 5.p.

zetést az osztályvezetéssel a velük szemben támasztott merőben eltérő követelmények miatt, addig a vezetés és irányítás, mint a szervezés- és vezetés-tudomány terminusai, tartalmilag egymáshoz közelálló fogalmak, és felcserélésük-
ből értelmi zavar származhat.

Az irányítás csak emberek - pontosabban emberek meghatározott csoportja, azaz szervek - útján hat a dolgokra, tárgyakra. Itt hangsúlyoznunk kell a szerveket, mert az irányítás jellegzetessége, hogy

- mind az alanya, mind a tárgya szervezet,
- az alanya felsőbb, tárgya alsóbbfokú,
- a fölérendelt szerv működési területe szélesebb az alárendeltnél (39),
- tárgya egyidejűleg általában több szerv,
- lehet közvetlen és közvetett; végül
- lehet több fokozatú.

Az irányítás valamennyi alapformájára többé, vagy kevésbé érvényes funkciók:

- célok kitűzése
- szervezés, összehangolás
- ellenőrzés, felügyelet.

Fentiekhez, mint különös funkció járul még az anyagi alapok biztosítása, amely általában csak a hierarchikusan fölérendelt szerv feladata.

Az irányítás legfontosabb funkciója (és kritériuma) a társadalom objektív igényeiből fakadó célok, főfeladatok kitűzése.

A kitűzött célokat azonban továbbítani is kell a címzettekhez, az egyes könyvtárak vezetőihez, hogy azok valóra válthassák. Ehhez az alábbi eszközök állnak rendelkezésre:

- jogszabály,
- szabályzat,
- elvi utmutatás,
- ajánlás, javaslat.

Fentiek közül a jogszabályalkotás a törvényhozó szervek privilégiuma. A pártirányítás jellegzetes eszköze az elvi utmutatás, de ugyanezen eszközzel a szakmai irányító szervek is élnek.

Viszonylag kevés könyvtárügyi jogszabály született. Az irányítás főleg nem jogi eszközökkel történik, és kényszer nélkül jut érvényre, mert a javas-

39. Magyar államigazgatási jog. Ált. rész. 1. köt. Szerk. Szamel Lajos. Bp. 1963, Tankönyvk. 33., 90. p.

lattevő szervek, testületek olyan tudományos, szakmai tekintélynek örvendenek, ami a megvalósulást eleve biztosítja.

További vizsgálódásra - úgy véljük - nincs szükség ahhoz, hogy megkísérelhessük a könyvtárügy irányításának a meghatározását.

A könyvtárügy irányítása tehát a szocialista társadalom szükségleteiből fakadó tudományos és művelődési célkitűzések elemzése és felbontása könyvtári feladatokra, továbbá e feladatok megvalósításának előmozdítása párt, állami és társadalmi szervek útján. Az irányítás akaratot fejez ki, jogszabályokban, elvi utmutatásokban és javaslatokban ölt testet.

Vezetés

Mint fentebb kifejtettük, az irányítás leggyakrabban alkalmazott eszköze a javaslat, ajánlás, - többnyire kényszerítés nélkül. Ezért sok függ attól, hogy az egyes könyvtárak vezetői hogyan reagálnak az irányításra, torzításmentesen hajtják-e a javaslatokat végre. De nemcsak a személyes állásfoglalásról, jó szándékról van szó, hanem az irányelvek közvetítéséről, hogy miként tudnak hatni munkatársaikra a gyakorlatba való átültetés érdekében. És minél nagyobb az adott könyvtár, a végrehajtás annál bonyolultabb, annál több körülményt igényel, hiszen több dolgozó munkáját kell összehangolnia a vezetőnek oly módon, hogy minél kevesebb erőfeszítéssel minél eredményesebb legyen a végrehajtás.

A vezetés történelmi kategória: tartalma, formája koronként változik. (40) Érdekes feladat lenne a különböző társadalmi rendszerek vizsgálata, minket azonban itt csak a jelen érdekel.

Társadalmi gyakorlatunk kétféle jellegzetes vezetési formát ismer: 1. kollektív, 2. egyszemélyi felelős vezetést.

A kollektív vezetés lényege, hogy a választott, vagy kinevezett tagokból álló testület tanácskozással dönt, határoz. E vezetési elv érvényesül a pártban, a mozgalmi és a társadalmi szervezetben (pl. könyvtári tanácsokban), továbbá a gazdasági élet egyes területein.

A könyvtárak vezetésében az egyszemélyi felelősség elve érvényesül. A vezető nem választással, hanem kinevezéssel kerül a könyvtár élére; döntései nem testületi jellegűek, a felelősséget ezért egyszemélyben viseli. E vezetési forma mellett a felelősség keretei jobban kirajzolódnak, a fegyelem szilárdabb,

40. Bécs László: Az üzemösszehasonlítás és az üzemszervezés kapcsolata. • Munkaügyi Szle, 5/6/1961. 4. p.

az operativitás is biztosítottabb. (41) Nem jelenti ez azonban azt, hogy az egy-
személyi felelős vezetés magasabbrendű, mint a testületi, csupán annyit, hogy
a könyvtárak feladatainak megoldását az egyszemélyi felelős vezetés hatékonyab-
ban szolgálja.

Igazgatás

Eddig csak vezetésről beszéltünk, holott a nagyobb könyvtárak élén i-
gazgató áll. Vajon csak nagyságrendi különbségről van szó?

A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején nem használták az
igazgató kifejezést, egységesen könyvtárvezetőt mondtunk. Az "igazgató" szó
száműzésének elsősorban a rosszszemlékű asszociációk voltak az okai, azon-
ban - akaratlanul is - kifejeztük ezzel a két fogalom tartalma, ill. terjedelme
közti különbséget.

Az említett éveket a túlzott központosítás jellemezte, a felsőbb szervek
erőtéljes és aprólékos irányítása. A könyvtárak vezetőinek a kezében a hata-
lom gyenge, szűkkörű volt; még kisebb jelentőségű kérdésekben is fenntartotta
az irányítóállami szerv (általában a minisztérium) a döntés jogát: ilyen körü-
lmények között csupán a felsőbb utasítások egyszerű végrehajtásáról beszélhet-
tünk.

Ezzel rá is világítottunk a vezetés és igazgatás közti különbség lényegére:
a vezetés általában a végrehajtás biztosítását jelenti. Az "igazgatás" fogalmá-
nak terjedelme ennél szélesebb: elhatározást, döntést, önálló akaratképzést is
magában foglal a vezetés mellett.

Eddig didaktikai okokból kerültük az irányítás szétválasztását külső és
belső irányításra, de most ezt meg kell tennünk. Mindaz, amit fentebb az irá-
nyítás jellegzetességeiről, funkcióiról, eszközeiről elmondunk, a külső irá-
nyításra érvényes. Hangsúlyoztuk, hogy az irányítás legfőbb kritériuma: célok
kitűzése, akaratképzés. Ez áll a belső irányításra is, csak hogy itt jóval hal-
ványabb és kisebb hatósugarú.

Az igazgató természetesen elsősorban az irányító szervek által kitűzött
célt ülteti át a gyakorlatba, a felettesek rendelkezéseit továbbítja munkatársaihoz,

41. Beér János: Testületi vezetés - személyi vezetés az állami munkában. - Áll. Ig.
12/ 10/ 1962. 746-759. p.

ill. hajtja végre, tehát vezet; de elvitathatatlan joga, hogy célt is adjon (pontosabban: a célt feladatokra bontsa fel), ez pedig irányítás. Vagyis: igazgatás = vezetés + belső irányítás.

A mindennapi szóhasználatban nem különül el élesen az igazgatás és a vezetés. Ez utóbbit alkalmazzák az igazgatás szinonimájaként; sőt: még irányítás helyett is gyakran mondanak vezetéset. (Tovább bonyolítja a terminológiai zűvart az igazgatás kifejezés az államigazgatás összetételben.)

A fentiekből a vezetés szó kettős értelmére vonatkozó alábbi következtetést vonhatjuk le: 1. tágabb értelemben a vezetés jelenti az irányítást és igazgatást is, 2. szűkebb értelemben az irányítás alsóbb és legalsóbb szintjét.

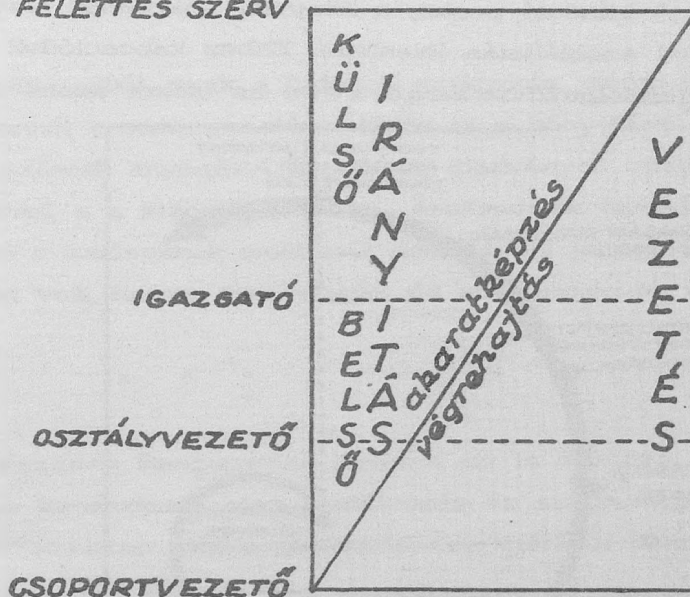
De szükséges is olyan gyűjtőfogalom, amely minden fokozatu főnöki tevékenységet jelöl, azonban azonnal differenciálni kell, amint ezt az érthetőség megkívánja.

De szükséges is olyan gyűjtőfogalom, amely minden fokozatu főnöki tevékenységet jelöl, azonban azonnal differenciálni kell, amint ezt az érthetőség megkívánja.

Az irányítás és a vezetés között tehát fordított arány áll fenn: minél szélesebb az irányítás tere, annál szűkebb a vezetésé. A legfelsőbb szinten irányításról, a legalsóbbon vezetésről beszélhetünk csupán. A két határ közepetáján helyezkedik el

az igazgatás. A könyvtári hierarchiában ez azt jelenti, hogy az igazgató egyrészt elhatározza, irányt szab; másrészt a felsőbb szervek irányítását közvetíti, végrehajtja.

FELETTES SZERV

2. ábra.